

PRANO EIDUKEVIČIAUS SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ PAŽIŪRŲ FORMAVIMASIS Į NUOSEKLIAS MARKSISTINES-LENININES PAŽIŪRAS

V. LUKOSEVICIUS

Prieš pradėdami nagrinėti temą, trumpai apžvelkime Prano Eidukevičiaus biografiją.

Pranas Eidukevičius yra vienas iš Lietuvos Komunistų partijos organizatorių, įžymus kovotojas dėl Tarybų valdžios Lietuvoje, pirmasis Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos (1918—1919 metais) pirmininkas.

Jo biografijoje bei veikloje ryškiai atsispindi buvę revoliucinio judėjimo bei marksistinės-lenininės partijos kūrimosi Lietuvoje sunkumai. Pr. Eidukevičius nuėjo nuo eilinio socialdemokrato ir paprasto darbininko iki komunisto ir vieno iš LKP vadovų kelią, iki pat gyvenimo pabaigos likdamas komunistu.

Pr. Eidukevičius gimė 1869 metais netoli Virbalio stoties, geležinkelininko šeimoje. Baigė dviklasę Virbalio mokyklą. Toliau mokslus ėjo jau ne mokyklos suole: mokėsi privačiai arba lavinosi pats savarankiškai tiek dirbdamas, tiek ir sėdėdamas caro kalėjimuose už revoliucinę veiklą. K. Markso „Kapitalą“ studijavo 1901—1902 metais Peterburgo kalėjime, rusų politinių kalinių revoliucionierių tarpe.

1885 metais Pr. Eidukevičius atvyksta į Kauną, kur eilę metų dirba įvairiose metalo gamyklose. Nuo 1887 metų pradeda skaityti nelegalią socialistinę literatūrą ir dalyvauti, organizuojant streikus. Už tai buvo šalinamas iš darbo ir tremiamas iš miesto. 1895 metais Pr. Eidukevičius apsigyvena Rygoje. Nuo 1897 metų palaiko ryšius su LSDP (Lietuvos Socialdemokratų partija). Už revoliucinę veiklą iš Rygos taip pat buvo ištremtas ir kalinamas. Kurį laiką gyveno Gardine. Aplamai 1894—1918 metų laikotarpiu Pr. Eidukevičius 10 kartų buvo suimtas ir apie 5 metus praleido kalėjimuose bei ištremtyje.

Į Vilnių Pr. Eidukevičius atvyko 1905 metais. Jis aktyviai dalyvavo prasidėjusioje revoliucijoje. 1906 metais vadovavo Lenkijos Socialistų partijos (PPS) Lietuvos organizacijos susijungimui su Lietuvos Socialdemokratų partija. Nors LSDP nebuvo nuosekliai revoliucinė partija, bet šis susijungimas sustiprino revoliucinį judėjimą Lietuvoje, nes daugianacionalinį Lietuvos proletariatą telkė į vieningas gretas.

Nuo 1906 iki 1918 metų Pranas Eidukevičius buvo LSDP CK narys.

1909 metais LSDP CK pavestas išvyko į užsienį pas Amerikos lietuvius darbininkus rinkti lėšų LSDP spaudos atgaivinimui bei politiniams kaliniams. Į Lietuvą grįžo 1910 metų pabaigoje. Tuo pat tikslu Jungtinėse Amerikos Valstijose lankėsi ir 1913—1914 metais. Vėl į Vilnių atvyko 1915 metais, dalyvavo profsąjunginiame judėjime.

Reikia pažymėti, kad Pr. Eidukevičius buvo pažįstamas su V. Leninu ir keletą kartų su juo buvo asmeniškai susitikęs¹.

Kad V. Leninas pažinojo Pr. Eidukevičių ir kad už jį laidavo, liudija taip pat V. Lenino laiškas Tarptautinio socialistų biuro sekretoriui K. Hiismansui Vilniaus odininkų streiko metu (1909 metais). Šiam streikui vadovavo Pr. Eidukevičius. Jis buvo išvykęs į užsienį paimti surinktų Vilniaus streikuojantiems darbininkams paremti lėšų. Tačiau neturėjo specialaus įgaliojimo. V. Leninas, sekęs Vilniaus odininkų streiką, pranešė K. Hiismansui, kad jis pažįsta P. Eidukevičių ir kad lėšas jam galima įteikti².

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, pasidavęs tam tikru mastu šovininiam tvaikui, nesugebėjo užimti tvirtos bolševikiškos pozicijos karo, taikos ir revoliucijos klausimais. 1917 metų antrojoje pusėje dalyvavo lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų sušauktoje vadinamojoje lietuvių konferencijoje. Tačiau ištikimybė darbininkų klasei padėjo Pr. Eidukevičiui surasti teisingą kelią. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos įtakoje suartėjo su bolševikais ir padarytas klaidas ištaisė. 1918 metų antrojoje pusėje buvo vienas aktyviausių vilniečių revoliucinių socialdemokratų tarpe, kuriant LKP. Pr. Eidukevičius buvo vienas iš pagrindinių LKP I-ojo suvažiavimo organizatorių ir vadovų. Beveik visos LKP I-ojo suvažiavimo rezoliucijos yra parašytos Pr. Eidukevičiaus³. LKP I-asis suvažiavimas, vykęs 1918 m. spalio mėn., Pr. Eidukevičių išrinko į CK sudėtį. Pr. Eidukevičius taip pat buvo išrinktas pirmosios Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos pirmininku. Jis buvo ir Pirmojo Lietuvos Tarybų suvažiavimo Centro Vykdomojo Komiteto nariu.

1919 metų pavasarį lenkų legionieriams užėmus Vilnių, Pr. Eidukevičius pasitraukė į Tarybų Rusiją. Dirbo Kominterne, taip pat įvairų tarybinį ir ūkinį darbą Maskvoje. Mirė 1926 metais.

Kaip matyti iš trumpų biografinių pastabų, Pr. Eidukevičius buvo žymus revoliucinio judėjimo Lietuvoje veikėjas. Jo socialinės-ekonominės pažiūros turėjo įtakos visuomeninės minties formavimuisi bei marksizmo sujungimui su revoliuciniu judėjimu Lietuvoje.

Siame straipsnyje stengiamasi apibūdinti P. Eidukevičiaus požiūrį įvairiais tiek ekonominės, tiek revoliucinės teorijos klausimais maždaug 1907—1914 metų laikotarpiu ir kartu parodyti jo pažiūrų formavimąsi į nuoseklias bolševikines pažiūras.

Iki pirmojo pasaulinio karo Pr. Eidukevičius dar nebuvo galutinai suartėjęs su bolševikais, bet priklausė revoliuciniam LSDP sparnui. Nagrinėjant Pr. Eidukevičiaus šio laikotarpio pažiūras, išryškėja jo kelias į bolševizmą, taip pat susidaro sąlygos pilniau apibūdinti Lietuvos socialdemokratų pozicijas.

Kartu straipsnyje kreipiamas dėmesys į tai, koku mastu Pr. Eidukevičius prisidėjo prie marksizmo-leninismo skleidimo Lietuvoje ir iš dalies kitose šalyse, kiek jis teisingai nušvietė ir padėjo suprasti naujus visuomeninius reiškinius XX a. pradžioje.

Revoliucinė Pr. Eidukevičiaus veikla, kuri yra labai plati ir įvairiapusiška ir kurios nepalietus neįmanoma parašyti revoliucinio judėjimo Lietuvoje istorijos, straipsnyje liečiama tiek, kiek tai yra būtina, nagrinėjant jo socialines-ekonominės pažiūras.

Visi Pr. Eidukevičiaus rašytiniai darbai yra paskelbti periodiniuose spaudos leidiniuose, nors atskiri straipsniai, pavyzdžiui, „Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoje ir Socialdemokratų partija“, paskelbtas 1913 metais „Kovos“ laikraščio dešimtyje numerių, galėjo sudaryti ir atskirą brošiūrą.

Būdamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, Pr. Eidukevičius turėjo Antano Baranausko slapyvardį, kuriuo pasirašė visus savo straipsnius

„Kovoje“. Partinių slapyvardžių turėjo dar keletą: Edmundas, Marcellis, Maciejus, Butkevičius.

Pagrindinis Pr. Eidukevičiaus literatūrinis palikimas yra išdėstytas 1909—1910 ir 1913—1914 metų „Kovos“ puslapiuose. Tais metais jis lankėsi Jungtinėse Amerikos Valstijose ir aktyviai dalyvavo Lietuvių Socialistų Sąjungos Amerikoje darbe, bendradarbiavo jos organe „Kovoje“, kuris pasiekdavo ir Lietuvą.

Galima paminėti dar „Głos robotniczy“ („Darbininko balsas“), kurį 1908 metais, uždarius paskutinį legalų LSDP laikraštį „Žariją“, beveik pats vienas nelegaliai leido Pr. Eidukevičius. Šio laikraščio išėjo du numeriai. Reikia manyti, kad pagrindiniai straipsniai šiame nedidelės apimties laikraštyje yra parašyti Pr. Eidukevičiaus; autoriai nenurodomi⁴.

Ekonominės teorijos klausimai Prano Eidukevičiaus straipsniuose

Pr. Eidukevičius kaip žymus politinis veikėjas pradėjo reikštis maždaug nuo 1906 metų, tai yra nuo to laiko, kai buvo išrinktas į LSDP CK sudėtį. Jo kaip CK nario pozicija turėjo įtakos šios partijos politinei linijai. Prieš tapdamas vienu iš LSDP vadovų, Pr. Eidukevičius jau buvo žinomu revoliucionierium. Jis aktyviai dalyvavo, organizuojant darbininkų streikus, vedė plačią agitaciją darbininkų tarpe, platinė socialistinę literatūrą bei atsišaukimus. Jo įžengimas į aktyvią politinę areną sutapo su didžiais išmėginimais, užgulusiais darbininkų klasės ir jos politinės partijos pečius.

1905—1907 metų revoliucija Rusijoje pralaimėjo. Revoliucinis masių pakilimas atslūgo. Prasidėjo reakcija. Buvę revoliucijos pakeleiviai nuo jos atsimitė. Nemažas pakrikimas įsigalėjo pačioje darbininkų klasėje ir jos partijoje. Tik tie, kurie, būdami apsiginklavę mokslinio socializmo teorija, nenustoję tikėti darbo žmonių pergale, ėmė vėl iš naujo kaupti jėgas būsima kovai. Pr. Eidukevičius priklausė prie pastarųjų. Visa Pr. Eidukevičiaus veikla prieškariniu laikotarpiu buvo nukreipta organizuoti jėgas šiai naujai pergalingai kovai. Veikdamas darbininkų tarpe, jis propagavo K. Markso ekonominę mokymą, kuris duoda mokslinį pagrindą visuomenės vystymuisi suprasti, parodo revoliucinės kovos perspektyvas.

Pr. Eidukevičius nemažai rašė apie ekonominę proletariato padėtį, apie priežastis, iššaukiančias ir didinančias darbininkų išnaudojimą, apie klasių kovos kelius. Skirdamas savo straipsnius masinei darbininkų auditorijai, jis rašė populiariai, vaizdžiai.

Aiškindamas darbininkų klasės nuskurdimą, Pr. Eidukevičius remiasi marksistine teorija ir nurodo, kad pagrindinė vergiškos darbininkų padėties priežastis yra privati gamybos priemonių nuosavybė. „Tokios vergiškos darbininkų padėties priežastis,— rašė jis,— yra ta, jog gamybos priemonės (žemė, kasyklos, gamyklos) yra kapitalistų ir caro vyriausybės nuosavybėje. Ir kol gamybos priemonės nebus suvisuomenintos, t. y., kol gamybos priemonės nepereis visos liaudies nuosavybėn, tol darbininkų padėtis kiek nors žymiau nepasikeis“⁵.

Privati gamybos priemonių nuosavybė leidžia kapitalistams išplėsti iš darbininkų dalį jų sukurto produkto pridedamosios vertės pavidalu. Darbininkas yra atstumtas nuo gamybos priemonių ir tėra savo darbo jėgos savininkas. Jis gali stoti į gamybos procesą, tik kapitalistui leidus, kitaip tariant, pardavęs savo darbo jėgą. Sukurtas produktas lieka kapitalisto nuosavybėje. Tai Pr. Eidukevičius aiškiai nurodo: „Susipratę dar-

bininkai mato, kaip darbo žmonės yra toli atitolinti, atstumti nuo išdirbystės įrankių, kad jie prie didžiausio savo noro dirbti negali gaut darbo, negali savo spėkomis sau maisto pasigaminti tikslai dėl to, kad kapitalistai dirbantiems kasdieną išplėšia dalį jų turtų, ir pas buvusį ilgus metus laisvą žemdirbį pasilieka jam tikslai jo spėka: jo darbo įrankius ir medžiagą jau pasisavino kapitalistai, jie pasisavino tai formoje viršvertės“⁶. Tokią padėtį pakeisti tegali tik socialistinė revoliucija, kuri panaikins privačią gamybos priemonių nuosavybę. O kol ši nuosavybė egzistuos, tol darbininkai liks darbininkais „ir vėliai gimdys darbininkus“. Kitaip tariant, kapitalo santykis nuolat atsinaujins. Ir čia nepagelbės joks „varpininkų“ skelbiamas „lygus turtų padalijimas“⁷.

Pr. Eidukevičius pabrėžia, kad darbininkai privalo atsiminti, jog gamybos priemonės savaime nebus visuomenintos. Tačiau darbininkai, kovodami už išnaudojimo priežasčių panaikinimą, už socialistinę revoliuciją, neturi atmesti ekonominės kovos prieš išnaudojimo pasekmes. Darbininkų klasė turi pastoviai vesti tiek ekonominę, tiek ir politinę kovą. Taigi Pr. Eidukevičius visiškai bolševikiškai supranta santykį tarp ekonominės ir politinės kovos. Jis rašo: „Profesąjunginis judėjimas įtraukia plačiasias darbininkų mases į ekonominę kovą ir iššaukia proletariato eilėse klasinės kovos būtinumo supratimą. Profesąjungos, kovamos už ekonominius proletariato interesus, įtraukia proletariatą į politinę kovą, palengvina susiorganizavimą ir susijungimą ištiesai darbininkų klasiškai į politinę organizaciją“⁸.

Analizuodamas padėtį reakcijos metais, kai buvo persekiojama ne tik darbininkų politinė partija, bet ir naikinamos taip pat profesąjunginės organizacijos, Pr. Eidukevičius nurodinėjo, kad būtina išlaikyti bet kokias legalias darbininkų organizacijas — ar tai savišalpos kasas ar kitas. Kiekvienu patogiu momentu šios organizacijos turi būti išplėstos iki profesąjungų. Legalioms darbininkų organizacijoms turi vadovauti nelegali politinė partija. „Ypač reikia vystyti nelegalų partijos darbą. Politinė organizacija turi padidinti savo veikimą. Neišvysčius politinės partijos darbo, neįmanoma pakelti profesąjunginio darbo... Dabartiniu metu socialdemokratų dėmesys turi būti nukreiptas partinių organizacijų atkūrimui ir proletariato politinio sąmoningumo pakėlimui“⁹.

Nelegalios proletariato politinės partijos Lietuvoje išsaugojimui ir jos darbo išvystymui buvo nukreipta visa Pr. Eidukevičiaus veikla reakcijos metais. Jis dėjo nemaža pastangų, kad būtų pradėtas leisti LSDP laikraštis. Po 1909 metų odininkų streiko Vilniuje pralaimėjimo Pr. Eidukevičius, slėpdamasis nuo persekiojimų (jis buvo streiko vadovas), LSDP CK pavedimu išvyko į JAV rinkti lėšų laikraščiu leisti. Lietuvių Socialistų Sąjungos Amerikoje organe „Kovoje“ jis rašė: „Laikraštis turėtų būti teoretiškas, pritaikytas prie partijos narių, turi būti kelrodžiu, kad žinotume kur eiti ir ką turime veikti... Laikraštį reikia leisti užsieny ir gabenti per sieną į Lietuvą“¹⁰.

Tame pat straipsnyje Pr. Eidukevičius ypač užakcentuoja nelegalios partijos būtinumą. „Kiekvienam aišku, kad partija šiandien „legališku“ darbu užsiimti negali: apšvietos draugystės uždarytos, laikraščiai konfiskuojami, platesnis tarpe liaudies veikimas reakcijos smaugiamas. Jeigu pasikakinti tik legališku darbu, tai reiškia pasilikti tautiškais demokratams, eiti iš vien gal net ir su klerikalais, išsižadėt tarptautinės socialdemokratijos programos ir taktikos, išsižadėt klesių kovos ir likti karikatūra“¹¹.

Tai, kad Pr. Eidukevičius reakcijos metais nenuėjo likvidatorių keliu, o dėjo pastangas nelegaliai partijai sustiprinti, proletariato sąmoningumui kelti bei paruošti jį būsimajai kovai, pirmiausia reikia aiškinti tuo,

įog tuo metu jau buvo susidarę glaudesni ryšiai tarp Lietuvos socialdemokratų ir Rusijos bolševikų. Apie tokių ryšių buvimą kalba pats Pr. Eidukevičius savo atsiminimuose. „1908 metų gale buvau užmezgęs ryšius su RSDDP bolševikais Paryžiuje ir pradėjom gauti jų laikraščius ir atsišaukimus. Kada pradėjo išeiti legalūs bolševikų laikraščiai Rusijoje, tai mes turėjome įsteigę tų laikraščių agentūrą. Su šių laikraščių pagalba mes įveikėm likvidatorius, pakėlėm darbininkų dvasią ir padėjom pradžia organizacijai“¹².

Be abejo, bolševikinė spauda ir ryšiai su bolševikais turėjo lemiamos įtakos Pr. Eidukevičiaus pažiūrų formavimuisi.

Laikydamas ekonominę kovą svarbia priemone darbininkų padėčiai gerinti ir jiems į politinę kovą įtraukti, Pr. Eidukevičius kiekvienu atveju kėlė konkrečias kovos formas. Jis nuolatos pabrėžia, kad sėkmingas ekonominės kovos laidas yra darbininkų klasės vienybė, organizuotumas, politinės partijos vadovavimas profsąjungoms.

Šiais principais Pr. Eidukevičius vadovavosi praktinėje veikloje, jais buvo paremta jo agitacija darbininkų tarpe. Laikotarpiu tarp išvykų į Jungtines Amerikos Valstijas, tai yra 1910—1912 metais, kuris pasižymi darbininkų judėjimo atgijimu, Pr. Eidukevičius darbavosi tarp Vilniaus darbininkų, dalyvavo, organizuojant streikus (pavyzdžiui, 1912 m. liepos mėn. fabriko „Hefest“ darbininkų streikas Vilniuje), buvo vienas iš rinkimų į IV Valstybės dūmą (1912 metais) kompanijos organizatorių Lietuvoje. Ši kompanija buvo pavadama su bolševikiniais lozungais, buvo siekiama išrinkti liaudies masių atstovus.

Lankydamasis Jungtinėse Amerikos Valstijose antrą kartą — 1913—1914 metais, Pr. Eidukevičius „Kovos“ puslapiuose gvildeno šios šalies darbininkų kovos klausimus, kurie tuo metu buvo ypač aktualūs, nes Amerikoje buvo pastebimas gamybos smukimas. Smunkant gamybai, didėjo nedarbas ir skurdas darbininkų tarpe. Jis su apgailėstavimu pažymi, kad čia „profesinės sąjungos nepripažįsta politinės veiklos. O socialistų partija užsiima daugiausia rinkimais“. Nurodo, kad iš šios padėties išeiti tėra vienas kelias „...tai socialistiškus ir revoliucijoniškus elementus sujungti į vieną šios šalies Socialistų partiją“. Ši partija turėtų iškelti artimiausius darbininkų reikalavimus dėl socialinių įstatymų ir kt. Tuo pačiu ji susijungtų su darbininkų judėjimu ir pati taptų revoliucingesnė. Pr. Eidukevičius buvo už LSSA susijungimą su šia partija, kad tokiu būdu nuo „tautiškumo“ pereiti prie internacionalizmo¹³.

Pr. Eidukevičius, aktyviai veikdamas darbininkų tarpe, atsiliepdamas į einamojo momento keliamas problemas, analizavo bendrą tiek ekonominę, tiek politinę padėtį. Rusijoje 1906—1909 metais pramonės vystymąsi buvo sustabdžiusi gili užtęstinio pobūdžio depresija, kurios pasekmės darbininkų klasei buvo labai sunkios.

1913—1914 metų ekonominės krizės požymiai pasireiškė daugelyje šalių, tame tarpe Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur tuo metu lankėsi Pr. Eidukevičius. Todėl jis savo straipsniuose, nagrinėdamas darbininkų kovos, tame tarpe kovos su nedarbu klausimus, negalėjo nepaliesiti minėtų ekonominių reiškinių, kurie didino nedarbą ir atnešė kitokių kančių darbininkų klasei, negalėjo neaiškinti jų kilimo priežasčių.

Pr. Eidukevičius, kalbėdamas apie Rusijos ekonominį sustingimą prieš 1910 metus, sukėlusias tokią padėtį priežastis suveda į žemą gyventojų vartojimo lygį, kurį, pagal jį, nulėmė caro vyriausybės vykdoma grobuoniška liaudies masių apiplėšimo politika. Jis rašo: „Ekonominė krizė, besitęsianti keletą metų, yra plėšikiško caro vyriausybės ūkininkavimo rezultatas“. Caro vyriausybė apdėjo mokesčiais daugiausia dirbančiuosius, darbininkus ir valstiečius, ir surinktas lėšas panaudojo negamy-

biniam reikalams: policijos bei žandarų išlaikymui ir t. t. „Tokiu būdu, liaudies dauguma Rusijos valstybėj materialiai tapo nusibankrutijusi, o ryšium su žmonių materialiniu smukimu turėjo pastoti ir visos šalies ekonominis smukimas“. „Perkančiųjų trūkumas verčia uždaryti gamyklas ir dirbtuves“¹⁴.

Tą pačią mintį Pr. Eidukevičius dar aiškiau išreiškia 1909 metais „Kovos“ laikraštyje, nurodydamas, kad pagrindinę vartotojų masę Rusijoje sudarė valstiečiai. „Alkani, paskendę skurde ir nedatekliuose valsčionys, neturėdami už ką pirktiesi reikalingus vartojamus produktus, pramonijoje padarė krachą. Rusijos produkcija neteko pardavystės rinkų, o nusibankrutijusi valdžia tų rinkų su pagalba ginklo iš kitų valstybių užkariaut negalėjo. Pramonija apsistojo savo judėjime, užstojo ekonomišką krizis pasidėkavojant razbainikiškam valdžios gaspadoriavimui“¹⁵.

Nors Pr. Eidukevičiaus ekonominės depresijos aiškinimui trūksta marksistinio-lenininio išbaigtumo, bet jis kėlė liaudies mases į kovą prieš patvaldystę, aiškiai rodė, kad ekonominių sunkumų, kuriuos kentė liaudis, neįmanoma įveikti, nenuvertus carizmo. Ir tai Pr. Eidukevičius pabrėžia.

Vėlesniu laikotarpiu, 1913—1914 metais, remdamasis išsivysčiusia kapitalizmo šalimi — JAV — Pr. Eidukevičius ekonominių krizių kilimo priežastis, kartu ir realizacijos problemą traktuoja visiškai marksistiškai. Jis rašo: „Dabar svetimuose rinkuose (kituose kraštuose) Amerikos išdirbystė sutinka kas kartą didesnę konkurentą iš pusės kitų kraštų pramonininkų kaip ir iš išaugusios vietinės pramonės. Reiškia, kad Suv. valstijų pramonininkams svetimi rinkai neauga, o vidurinis taip pat tuo laiku sumažėjo. Čionai produktai pabrango ir perkamoji perkančio galia sumažėjo, nuo to ir vietinė rinka susitraukė pramonininkams. O per tai turi susitraukti ir išdirbystė. Bet kapitalistai pakelia kainą ant tavorų ir padidina sau pelną dirbtuvėje, o padidina jį vien dėl to, kad pakelti aukštytyn pačią išdirbystę. Tai ir išeina, kad išdirbime produktų su visu nesirokuojama su perkamąja pajėga šio krašto, bet keliama išdirbystė vien jos pakėlimui, o galų gale išeina katastrofa, t. y. krizis“¹⁶.

Be abejo, susipažinimas su išsivysčiusia kapitalistine šalimi turėjo tam tikros reikšmės Pr. Eidukevičiaus pažiūroms. Neatsitiktinai ekonominių krizių kilimo priežastis jis teisingai aiškina JAV pavyzdžiu, o ne Rusijos, kur buvo susipynę kapitalistiniai ir feodaliniai gamybiniai santykiai.

Dėl Rusijos ekonominio vystymosi ypatumų Pr. Eidukevičius savotiškai vertino kapitalizmo vystymąsi iki 1905 metų. Pavyzdžiui, jis taip rašo: „Neišsiplėtojęs visoj Rusijoje kapitalizmas iki 1905 m. nepagimdė darbininkų klijos spėkų, reikalingų privedimui revoliucijos iki galui, t. y. iki proletariato diktatūrai. Čia ir yra visas tragizmas darbininkų gyvenime, kad Rusijoje iki šiam laikui caro valdžia varžė plėtojamąsi kapitalizmo. Įstatymais palaikydama bendrą (obščinoje) kaimiečių žemės valdymą, tuom nedaleido konkurencijos (lenktynių) tarpe kaimiečių, o da daugiau tarp jų ir miesto kapitalo. Per tai kaimas stovėjo lyg ir ant vietos ir to paties tvirtumo laipsnio...“

Tuom buvo sustabdytas gyvenimo bėgis kaime ir sulaukomas miestų ūgis...

Prašalindama įstatymus, varžančius konkurenciją kaime (Stolypino reforma.— V. L.), valdžia tuom suteikė didžiajai buržuazijai begalinę spėką rinkti savo rankosna visuomenės kapitalus“¹⁷.

Pr. Eidukevičiaus aprašoma padėtis realiai buvo susiklosčiusi Rusijoje XX amžiaus pradžioje. Kapitalizmo vystymąsi stabdė baudžiavinės liekanos, kurių viena buvo bendruomenė. Bendruomenės panaikinimas, kaip nurodo. Pr. Eidukevičius, pastūmėjo kapitalizmo vystymąsi.

Vladimiras Leninas Stolypino reformą apibūdina kaip atidarymą „paskutinio vožtuvo“.

Pr. Eidukevičius, vertindamas kapitalizmo išsivystymą Rusijoje XX amžiaus pradžioje, klaidingai galvoja, kad ir socialistinė revoliucija galinti įvykti tik tada, kai didesnę visuomenės dalį sudarys proletariatas (apie tai plačiau bus kalbama vėliau). Tai apsprendė tam tikrą prieštarūnį jo pažiūrose. Viena vertus, jis nurodo, kad kapitalizmas Rusijoje buvo neišsivystęs, kas neleido darbininkų klasei pasiekti tokio išsivystymo lygio, kuris yra būtinas sėkmingai kovai dėl socialistinės revoliucijos, antra vertus, pabrėžia, kad vykstantis kapitalo koncentracijos ir centralizacijos procesas Rusijoje, kaip ir kitose šalyse, atvedė prie monopolijų susidarymo.

V. Leninas savo veikaluose įtikinamai parodė, kad kapitalizmas Rusijoje į XX-ąjį amžių įžengė jau peraugęs į savo paskutinę pakopą — imperializmą, kad jį jau buvo apėmęs puvimo procesas. Tačiau, kita vertus, Rusijos ekonominį vystymąsi kaustė baudžiavinės liekanos. Remdamasis Rusijos ekonominės padėties analize, V. Leninas pagrindė partijos taktiką ir strategiją buržuazinėje-demokratinėje ir socialistinėje revoliucijoje.

Prieš pirmąjį pasaulinį karą vyko aštri ideologinė kova vadinamojo smulkaus ūkio „pastovumo“ žemės ūkyje klausimu. Ši „pastovumo“ problema ypač aktuali buvo Lietuvos sąlygomis, nes tampriai buvo susijusi su žemės ūkio vystymosi klausimu Lietuvoje. Buržuaziniai ir smulkiaburžuaziniai ideologai propagavo ir gynė „pastovumo“ teoriją. Pavyzdžiui, šią teoriją skleidė „Varpas“, spausdindamas 1913 metais Nr. 2 A. Rimkos, pasivadinusio Ramuliu, straipsnį „Prie žemės klausimo“. A. Rimka šiame straipsnyje rašė, kad jis nesutinkąs su LSDP programos teigimais, jog „maža ūkininkų dalis vis kyla aukštyn, virsdama mažesniais ar didesniais buržuazais“, o „didžioji jų dalis arba visai žemės nustoja, arba tampa mažžemiais, kuriems... priseina darbo ieškoti dvare ar miestuos“.

Savo samprotavimams patvirtinti jis pateikia statistinius Lietuvos liečiančius 1897, 1899, 1900 metų ir Vokietiją liečiančius 1895—1907 metų duomenis. Šie duomenys duoda žinių apie ūkių, sugrupuotų pagal tam tikrą valdomos žemės kiekį, skaičių. Duomenys rodo, kad skaičius ūkių, valdančių nedaug žemės, ne tik nemažėja, o, atvirkščiai, didėja. Pagal šiuos duomenis A. Rimka, nekreipdamas dėmesio į tų ūkių prekingumo laipsnį, ir daro išvadą, kad „vidutinis ir smulkusis ūkis yra pastoviausias ir įvairioms „nusigyvenimo“ aplinkybėms pasiduoda mažiausia“.

Atsiliepdamas „Kovos“ puslapiuose į šį A. Rimkos straipsnį, Pr. Eidukevičius pirmiausia nurodo autoriaus naudojamą neteisingą metodą. Žemė pati savaime nėra kapitalas, kurio koncentracija žemės ūkyje anaipolt nereiškia, kad atskiri ūkiai ima valdyti vis didesnius žemės plotus.

Toliau Pr. Eidukevičius, remdamasis bendrais marksistinės teorijos teiginiais apie kapitalo koncentraciją, taip pat JAV pavyzdžiu duoda atkirtį šios teorijos šalininkams. Jis rašo: „Miestuose, kolei didelės pramonės nebuvo, tai buržuaziški ekonomistai tą patį tvirtino, jog nėra kapitalo koncentracijos ir smulkieji ūkiai nyksta. Dabar jau tą nevisur gali tvirtinti, nes didžioji pramonė įsibujėjo, prarydama smulkesnius kapitalistus“¹⁸. Tačiau skaičiais galima įrodyti, jog smulkių kapitalistų skaičius nesumažėjo, nes, besivystant kuriai nors pramonės šakai, ne iš karto visi darbo procesai yra mechanizuojami. Tai sudaro sąlygas smulkiajai gamybai su primityvia technika gyvuoti. „Laikui bėgant, jeigu didžioji pramonė iškelia smulkios dirbtuvės darbą iki mašiniam, tai tada jau kapitalas paima jį į savo glėbą ir kylančioji technika priveda rankų darbą prie nupuolimo, o kartu nyksta ir dirbtuvėlė. Čia pasireiškia tas, kad ver-

telgystės ir pramonės didysis kapitalas daugiau išnaudoja darbininkų kliasą“¹⁹.

Kitaip tariant, kapitalistinės konkurencijos sąlygomis pramonėje gali išsilaikyti tik tas smulkus kapitalistas, kurio buvimu yra suinteresuotas stambus kapitalas. Priešingu atveju — šis kapitalistas bankrutuoja. Tačiau stambus kapitalas sudaro ir tam tikras sąlygas smulkiajai gamybai. Taigi, kapitalui koncentruojantis, smulkių kapitalistų skaičius absoliučiai gali nemažėti.

Pr. Eidukevičius nurodo, kad kapitalo koncentracijos procesas pirmiausia vyksta pramonėje ir prekyboje. Čia kapitalo koncentracijai pasiekus aukščiausią laipsnį, pasireiškiantį „trustais“ (monopolijomis), kapitalas ima skverbtis į žemės ūkį. Tokia padėtis dabar yra Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jose fermeriai priklauso nuo stambaus kapitalo, kurio rankose yra realizacijos rinka, pervežimo priemonės ir kt. Vidutinės ir smulkios fermos yra atsidūrusios ypač nepalankiose sąlygose. Pr. Eidukevičius pastebi, kad „čia jau sunku ginčytis su marksistais“. Tačiau „Europoj visuose kraštuose nerasi to, kas jau yra gerai matoma visiems Amerikoj“²⁰.

Kalbėdamas apie Rusiją, o kartu ir apie Lietuvą, Pr. Eidukevičius nurodo, jog čionai didysis kapitalas dar tik pradeda skverbtis į žemės ūkį. Dvarai paskendę skolose, ir kai jie nebegalės užtikrinti finansininkams aukštų palūkanų, finansininkai suteiks galimybę valstiečiams dvarus nupirkti. „Bet, laikui bėgant,— klausia Pr. Eidukevičius,— ar su naujais savininkais dvaro ūkio neatsitiks tas pats, kas atsitiko su dvarininkais? Žinomas, kad tas pats atsitiks, tik tai kitame laike ir kitose gyvenimo sąlygose“. Kai valstiečiai efektyviai naudoti žemės nebegalės, jie bus nušalinti, nes to reikalauja „augantis ir koncentruojantis viešpatystėje kapitalas“.

Tačiau, pabrėžia Pr. Eidukevičius, „suvisu nėra kalbama apie abelną smulkių ūkių pranykimą; bet užsilaikys iki galui (iki socialistinės revoliucijos.— V. L.) prie ūkių ne šiandieniniai savininkai, o tik tai tie, kurie atsiras geriau prisirengę prie vedimo smulki ūkio ir kur didis kapitalas, t. y. didysis ūkis, reikalaus kaimynystėje smulkaus savininko“²¹.

Pr. Eidukevičius daro išvadą, jog kol kapitalas žemės ūkyje neįsivyravo, tol negalima kalbėti apie smulkaus ūkio išnykimą. Aišku savaiame, jog „socialdemokratų“ (marksistinė.— V. L.) teorija yra taikytina ir Lietuvos sąlygomis.

Kritikuodamas „Varpo“ laikraštyje A. Rimkos skelbiamą smulkaus ūkio „pastovumą“ Lietuvos sąlygomis, Pr. Eidukevičius parodo klasinę šios teorijos esmę. Jos skelbėjai turėjo tikslą įrodyti, kad kapitalizmo sąlygomis smulkus savininkas, kuriuo gali tapti kiekvienas, turįs visas galimybes gyventi pasiturinčiai ir jam negresiąs joks pavojus. Todėl, girdi, nėra jokio pagrindo siekti revoliucinių pertvarkymų, nukreiptų prieš buržuaziją. Pr. Eidukevičius su ironija rašo: „...jeigu Lietuvoje žemė nesikoncentruoja, tai ir visuomenės diduma nesiproletarizuoja, ir visuomenė nėra reikalo įvesti radikališkas permainas visuomenės ūkio tvarakai, o užteks tik sureformuoti pagal „varpininkų“ receptą, „lygiai padalyti turtus“. Ir Lietuvoje gyvens visi vidutiniai smulkūs savininkai. Reiškia, be ponų ir be darbininkų ateityje bus Lietuvos visuomenė. O kad taip, tai šalin su socialdemokratija“²².

Taigi Pr. Eidukevičius propaguoja K. Markso mokymą apie kapitalo koncentraciją ir centralizaciją bei sėkmingai jį panaudoja, analizuodamas aktualią kapitalizmo vystymosi žemės ūkyje problemą. Nors jis, neparodydamas atskirų ūkių Rusijoje ir Lietuvoje prekingumo didėjimo, pilnutinai neatskleidžia kapitalo koncentracijos žemės ūkyje proceso, bet jo

duota smulkaus ūkio pastovumo teorijos kritika padėjo Lietuvos valstiečius įtraukti į revoliucinį judėjimą, nes akivaizdžiai rodė jiems, kad kapitalizmas valstietijos masėms tegali pasiūlyti pauperių eiles.

Kapitalo koncentracijos aukščiausiu laipsniu Pr. Eidukevičius laiko „trustus“ (monopolijas). Kitaip tariant, monopolijų susidarymą betarpiškai sieja su vykstančiu kapitalo koncentracijos ir centralizacijos procesu. Kalbėdamas apie padėtį Rusijoje, Pr. Eidukevičius nurodo, kad XX amžiaus pirmajame dešimtmetyje „didi pramoninė su vertelgomis... susiorganizavo į sindikatus atskirose pramonės ir vertelgystės šakose... Šiandie skaitosi į pusantro šimto sindikatų. Didesnės pramonės šakos visos susiorganizavo, išleidžia savo laikraščius, nustato kainą tavorams...“²³

Aukštą kapitalo koncentraciją, atvedusią į monopolijų susidarymą, Pr. Eidukevičius nurodo ir daugelyje kitų vietų, bet su šiuo faktu jis nesusieja kitų naujų ekonominių reiškinių, kuriuos nagrinėja arba susieja tik iš dalies. Ypač tai pasakytina apie kapitalo išvežimą. Pr. Eidukevičius kalba apie šį palyginti naują tuo metu reiškinį, bet nepanaudoja konkrečių duomenų. Pr. Eidukevičius, rašydamas plačiosioms darbininkų masėms, nekėlė sau uždavinio atlikti mokslinį tyrimą. Jis rašo: „Jeigu darbininkai patys neatvažiuoja į tą kraštą, kur buržuazija jų reikalauja, tai ji perneša savo kapitalus į tą kraštą, kur yra darbininkų, t. y. buržuazija perneša fabrikus į tą rinką, kur yra darbo pajėgos. Tą patį ji daro su pirkėjais, su svetima užrubežine rinka: kolei rubežius įstatymiškai yra neuždarytas, tolei buržuazija priveža tavorų, o uždarius kitos šalies jai rubežių, tai ji perneša ir tavorų išdirbimą į tą kraštą, žinoma, jeigu tenai yra darbo spėkas“²⁴.

Kaip matome, Pr. Eidukevičius kapitalo išvežimą sieja tik su darbo jėga ir realizavimo rinka. Pagal jį išeina, kad kapitalas išvežamas tik tada, kai trūksta darbo jėgos, taip pat kai užsienio rinka „įstatymiškai“ yra uždaroma, tai yra įvedami muitai ir pan., nes tada prekių, pagamintų imperialistinių šalių viduje, neįmanoma būtų realizuoti. Kad galima būtų apeiti muitų barjerą, pati gamyba yra perkeliama į užsienį. Tačiau tikrosios kapitalo išvežimo priežastys ir sąlygos yra visai kitos. Imperialistinėse šalyse kapitalas, besikaupiąs atskirų monopolijų rankose, nepatraukiamai didėja. Kartu šiose šalyse mažėja galimybės jį panaudoti monopoliškai aukštiesiems pelnams gauti. Susidaro tam tikras kapitalo „perteklius“, kuris ieško pelningesnių panaudojimo sferų. Tokias pelningas sferas kapitalas randa ten, kur yra pigios darbo jėgos ir pigių žaliavų šaltinių, kitaip tariant, silpnai išsivysčiusiose šalyse.

Pr. Eidukevičius, sakydamas, kad kapitalas išvežamas, ieškant darbo jėgos, galimas dalykas turi galvoje kaip tik pigią darbo jėgą, nes daugelyje savo straipsnių jis kalba apie rezervinę darbininkų armiją, esančią kapitalizmo sąlygomis. Juk negali kapitalistas ieškoti darbo jėgos svetur, esant jos „pertekliui“ vietoje. Tačiau šiaip ar taip kapitalo išvežimą jis nepakankamai susieja su kapitalo koncentracijos procesu ir apilai su monopolijų buvimu.

Kalbėdamas apie kapitalo koncentracijos procesą ir kapitalo išvežimą, Pr. Eidukevičius nurodo taip pat tą kovą, kuri vyksta tarp atskirų monopolijų ir kartu tarp valstybių dėl užsienio realizavimo rinkų bei kapitalo panaudojimo sferų. Taigi Pr. Eidukevičius ekonominius reiškinius nagrinėja ne atplėštus vienas nuo kito, o ima jų visumą ir bando atskleisti jų esmę.

Nagrinėdamas kovą dėl ekonominio pasaulio pasidalijimo, jis parodo būdingus tik kapitalizmui bruožus, kurie skiria jį nuo ankstyvesniųjų ekonominių formacijų. Jis rašo: „Skirtumas yra tame, kad dvarininkai gali

išnaudoti tiktai savo viešpatystės rėmuos, ir dėl to turi kariuomene užkariauti kitas tautas, turi jas padaryti savo „padonais“, kad galėtų išnaudoti. Buržuazija gi išnaudoja visus ir visur be prijungimo prie savo viešpatystės ir tiktai pasitikus ant savo išnaudojimo kelio kito krašto buržuaziją, ir tai dar stipresnę išdirbystėje ir prekyboje, ji griebiasi paskutinio ginklo, t. y. karės. Ir karę buržuazija ne iš karto kelia. Prisėjus reikalui, ji pirmiau išbando visas kitas savo spėkas, kaip tai: papirkimą, grasinimą ir t. t.“²⁵

Be to, čia pabrėžiama, kad kapitalas nežino valstybinių sienų, kad jis veržiasi į pasaulinę areną, o sutikęs savo kelyje konkurentą, įvairiais būdais jį stengiasi nugalėti, tame tarpe ir karu.

Kaip pavyzdį, iliustruojantį kovą dėl ekonominio pasaulio pasidalijimo ir net siekimą aneksijų, Pr. Eidukevičius naudoja JAV 1914 metų ginkluotą įsikišimą į Meksikos vidaus reikalus.

Meksikoje 1910—1917 metais vyko buržuazinė revoliucija, kuri buvo nukreipta prieš feodales liekanas ir siekė apriboti šalyje užsienio kapitalo valdžią bei ginti nacionalinę ekonomiką. Iki 1910 metų amerikinis monopolistinis kapitalas Meksikoje viršijo 1 mlrd. dolerių. Tai rodo, kad Meksikoje, prieš kylant 1910—1917 metų revoliucijai, jau buvo įsiviešpatavęs Amerikos imperializmas. 1913—1914 metais ypač sustiprėjus valstiečių judėjimui, JAV vyriausybė pasiuntė prie šios šalies krantų laivyną, kurio tikslas buvo apginti Amerikos kapitalo interesus.

Pr. Eidukevičius, kuris tuo metu buvo Jungtinėse Amerikos Valstijose, darbininkų „Kovos“ laikraštyje parodo šio karinio įsikišimo esmę, įvertindamas jį kaip imperialistinės buržuazijos siekimą pajungti savo valdžiai užsienio tautas. „Kaip kiekviena karė, taip ir S. V. su Meksika turi ekonominį pamatą. Didesnės respublikos buržuazija nori neapriboti išnaudoti mažesnę silpnesnę Meksiką, jos gyvas ir negyvas šalies spėkas“²⁶.

„Ekonominį pamatą“ sudarė tai, kad Meksikoje buvo atrasti naftos šaltiniai ir šią naftą pradėjo eksploatuoti jungtinis Meksikos ir Anglijos kapitalas. Meksikoje anksčiau pardavinėdavo naftą JAV Rokfelerio naftos kompanija, gaudama 600 procentų pelną. Pr. Eidukevičius rašo: „Ta konkurencija tarp tų dviejų naftos kompanijų pasidarė ir konkurencija tarpe tų dviejų šalių. Prašalint tą konkurenciją buvo galima dviem keliais: vienas, tai suvienyti konkurentų kapitalus į vieną kompaniją ir sutarti išvien išnaudoti darbininkus ir naftos pirkėjus, arba kitas — užkariauti silpnosios krašto spėką“²⁷.

JAV nuėjo antru keliu, bet, sutikusios sunkumų, tame tarpe protestą iš kitų valstybių, karą buvo priverstos nutraukti. Tačiau, kaip nurodoma toliau, pasirėmus konkrečiais faktais (pavyzdžiui, 1910 metais primestas Kubos respublikai protektoratas), jeigu Meksika po šios ginkluotos intervencijos ir netaps JAV protektoratu, tai ekonominiu atžvilgiu pasidarys labiau priklausoma nuo jų.

Ypač pabrėžiama tai, kad agresija Meksikoje buvo įvykdyta stambiojo kapitalo interesais. Pr. Eidukevičius nuplėšia „patriotizmo“ kaukę, kuria stengėsi prisidengti buržuazija, sukeldama plačią kampaniją spaudoje šiai agresijai remti. „O koks buvo patriotiškas klyksmas laike karės su Meksika. Kaip šaukta, kad karės papėdė tai ideališka, vedama Meksikos labui. Net ir daugelis lietuvių buvo tais klyksmais suklaidinti. Bet tai ne visumenės reikalas, bet tiktai buržuazijos, ir tai didelio kapitalo buržuazijos. Ir jeigu smulki buržuazija pūtė į didžiosios buržuazijos dūdą, tai tiktai dėl to, kad jai taip buvo paliepę daryti „trustai“.

Ir toliau Pr. Eidukevičius nurodo, kad „tą darbininkai visados turi priešais savo akis turėti ir su imperialistiška buržuazija vesti nenuilstančią kovą; ir lietuvių darbininkų pasėkmingiausia kova bus tai kova su mūsų buržuazija „laisvamaniška“ ir klerikališka Amerikoje. Kova su tais buržuazijos patriotais, kurie rėmė karę morališkai Amerikoje... ir rengė karei lietuvių kareivių pulkus“²⁸.

Taigi pabrėžiama, kad monopolistinė išsivysčiusių šalių buržuazija, siekdama užsienio rinkų, griebiasi bet kurių priemonių, dargi ginkluotos jėgos bei politinių aneksijų. JAV intervencija Meksikoje yra ne atsitiktinumas, o tęsinys tų veiksmų Lotynų Amerikoje, dėl kurių daugelio politiškai likusių nepriklausomų šalių finansai pateko į Jungtinių Amerikos Valstijų rankas.

Iš padarytos įvykių analizės Pr. Eidukevičius kėlė atitinkamus uždavinius darbininkų klasei, tame tarpe darbininkams, kilusiems iš Lietuvos.

Tokios yra Pr. Eidukevičiaus pastabos imperializmo klausimu. Jis mato, kad kapitalo koncentracija išaugo iki monopolijų susidarymo, kad yra toks faktas, kaip kapitalo išvežimas, kad vyksta kova tarp kapitalistų sąjungų ir kartu tarp valstybių dėl ekonominio ir net politinio pasaulio pasidalijimo ir perdalijimo.

Nors Pr. Eidukevičiaus pastaboms imperializmo klausimu trūksta konkrečių duomenų ir išbaigtesnio teorinio apibendrinimo, bet jo neabejotiną nuopelną sudaro tai, kad 1913—1914 metais jis jau nagrinėjo imperialistinės kapitalizmo stadijos reiškinius.

Pr. Eidukevičius savo straipsniuose nagrinėja ir monopolijų bei buržuazinės valstybės suaugimą.

Valstybę („valdžią“) Pr. Eidukevičius supranta marksistiškai. Jis ją aiškina kaip aparatą, reiškiantį ir ginantį tam tikros klasės interesus. Jis rašo: „Kiekviena valdžia varo savo luomo ar kliasos politiką“. Feodalų politika yra „pavergti visuomenės didumą materialiskam išnaudojimui“. Buržuazijos gi politiką sudaro dirbančiųjų išnaudojimas per prekių gamybą ir realizavimą. Ir toliau tame pat straipsnyje Pr. Eidukevičius tęsia: „Reiškia, jog politika vidurij viešpatystės ir svetur paeina nuo to būdo, kuriuo viešpataujanti elementai, luomas arba kliasos išnaudoja žemutinius sluoksnius, o niekad ne nuo valdžios noro, ir tiksliai valdžia varo politiką ne visada visos kliasos ar luomo, bet tik jų dalies, prigulint nuo to, kuri dalis luomo ar kliasos faktiškai viešpatauja, o ne formališkai skaitosi viešpataujanti“²⁹.

Kokiuose santykiuose su buržuazine valstybe yra monopolijos? Šį klausimą Pr. Eidukevičius paliečia eilėje straipsnių. Pavyzdžiui, jis rašo: „Kapitalistų ekonominės organizacijos yra stipriai susirišusiomis politikos organizacijomis. Jos susirišusios į kartelius ir trustus turi nuolatinius biurus prie ministerių politiškiems reikalams, o politikos organizacijos apėmė visą Rusiją ir sistematiškai praveda gyveniman nutarimus suvažiavimų tų organizacijų. Pirmą vietą veikime tų organizacijų užima kova su darbininkais, antrą — susitarimas su caro valdžia kas link visuomenės išnaudojimo. Kapitalistai kartu su dvarininkais gauna pinigus iš viešpatystės izdo visokiems savo „ūkės reikalams“, o taipgi ir sutvėrė jiems vidutinį rinką, prašalindami užrubežinius konkurentus; čia jie savavaliai pabrangina produktus“³⁰.

Taigi Pr. Eidukevičius nurodo, jog monopolijos turi savo atstovus Dūmoje, taip pat „prie ministerių“, o per atstovus valstybės aparate jos panaudoja valstybę savo interesais.

Tą pačią mintį Pr. Eidukevičius dar aiškiau pabrėžia kitose vietose: „Didesnės pramonės šakos visos susiorganizavo... (į monopolijas.—

V.L.). . . ir palaiko nuolatinį ryšį su ministeriais ir savo atstovais Dūmoj ir valstybės Taryboje“³¹.

Vadinasi, tokiais kertiniais marksistinės ekonominės teorijos klausimais kaip prekės vertė, pridedamoji vertė ir išnaudojimo santykis, darbo jėga kaip prekė, gamybos priemonių nuosavybė, kapitalo koncentracija ir kitais jau prieš pirmąjį pasaulinį karą Pr. Eidukevičius buvo nuosekliose marksistinėse pozicijose ir nemažai padarė, propaguodamas šią teoriją Lietuvos ir kitų šalių darbininkų tarpe. Nors tokiu svarbiu klausimu, kaip visuminio visuomeninio produkto realizavimas kartais (pavyzdžiui, aiškindamas 1906—1909 metų ekonominės depresijos Rusijoje priežastis) darė tam tikras teorines klaidas, bet visumoje ir šiuo klausimu laikėsi marksistinio požiūrio.

Pr. Eidukevičiaus pasisakymai 1913—1914 metais buržuazinės valstybės ir monopolistinio kapitalizmo klausimais turėjo tam tikros mokslinės reikšmės ir padėjo Lietuvos darbo žmonėms suprasti naujus reiškinius kapitalizmo vystymesi, būdingus jo imperialistinei stadijai.

Revoliucinės teorijos klausimai Prano Eidukevičiaus straipsniuose

Pr. Eidukevičius, aktyviai veikdamas darbininkų tarpe ir nušviesdamas jų kovos uždavinius, nagrinėjo 1905—1907 metų revoliucijos Rusijoje kilimo bei pralaimėjimo priežastis, analizavo porevoliucinę padėtį Rusijoje ir Lietuvoje.

1905—1907 metų revoliucijos Rusijoje kilimo priežastimi Pr. Eidukevičius laiko dirbančiųjų — darbininkų ir valstiečių — nuskurdimą ir su tuo susijusį nepasitenkinimą tiek caro vyriausybe, tiek kapitalistais bei dvarininkais, ypač Rusijos—Japonijos karo metu.

1905—1907 metų revoliucija, nurodo Pr. Eidukevičius, turėjo likviduoti patvaldystę ir įvesti „konstitucijinę tvarką“, kitaip tariant, ji buvo buržuazinė-demokratinė³².

Prieš pradėdant plačiau gvildenti Pr. Eidukevičiaus požiūrį apie 1905—1907 metų revoliuciją Rusijoje, reikia pirmiausia pateikti citatą iš vieno jo straipsnio, kur jis ypač aiškiai ir koncentruotai kalba šiuo klausimu.

„Rusijos proletariatas revoliucijoj 1905 m. nebuvo da išaugęs iki savo diktatūrai (iki aukščiausiai galybei viešpatystėj) ir dėl to jisai apsisusto lyg ir pusiaukeyj, neužbaigęs savo revoliucijos, bet da blogiau atsitiko tame, nes ta revoliucija Rusijoje nedasiekė nei buržuazijos diktatūros! Ir tai ne iš proletarijato kalčios, bet iš buržuazijos noro taip atsitiko, kad revoliucija nedaėjo iki buržuazijos diktatūrai. Didžioji buržuazija pirma apleido revoliuciją ir prisidėjo prie jos priešų, o paskui ją pasekė ir smulkioji buržuazija, atsitolindama nuo revoliucionierių. Pasiplikęs vienas proletariatas kovos lauke, priverstas buvo toliau vesti kovą jau ne už buržuazijos diktatūrą, bet tiktai proletarijato, o prie to jisai kaip tik nebuvo prirengtas istorijos“³³.

Taigi Pr. Eidukevičiaus požiūriu 1905—1907 metų revoliucija Rusijoje pagal savo pobūdį buvo buržuazinė, vadovauti jai turėjo buržuazija, nes darbininkų klasė kovoti dėl savo diktatūros dar nebuvo pajėgi. Čia išryškėja tam tikra menševizmo įtaka Pr. Eidukevičiaus pažiūroms. Kadangi ši Rusijos revoliucija buvo buržuazinio pobūdžio, tai menševikai teigė, jog vadovaujanti jėga joje turėjo būti buržuazija, o proletariatui skyrė antraeilį buržuazijos pagalbininko vaidmenį. Tačiau XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje Rusijos buržuazija jau nebebuvo re-

voiliacinė jėga, galinti kovoti su patvaldyste iki galo. 1861 metų agrarinė reforma sudarė sąlygas kapitalizmui vystytis Rusijoje. Klasinės kovos arenoje proletariatui pasirodžius su nuosavais uždaviniais, buržuazija paverčiama kontrrevoliucine jėga. Tai Rusijoje jau buvo įvykę. Rusijoje revoliuciją varyti į priekį galėjo tik proletariatas sąjungoje su valstietija. Kaip tik tai nurodė Rusijos bolševikai su V. Leninu priešakyje. Ir kaip tik šito nenorėjo pripažinti menševikai, kurių ideologiniu vadovu buvo G. Plechanovas.

Po 1905—1907 metų revoliucijos Pr. Eidukevičius Rusijos buržuazijos nebelaiko vadovaujančia jėga revoliucijoje ir skiria jai reakcinį vaidmenį. Carizmo padarytos nuolaidos buržuaziją patenkino, nes ji gavo laisvės savo veiksmams. Tame pat straipsnyje Pr. Eidukevičius rašo: „Revoliucijoj Rusijos proletariatui aiškiai pasirodė, kas yra su juo, o kas priešais jį, o kontrrevoliucijoj jau ir kūniškai ir dvasiškai patyrė savo priešų veikimą; dabar jisai eina savo keliu ir prie savo galutinio tikslo, kuris yra kaip tik priešingas visai buržuazijai, o pirmoj eilėj, stambiajai. Čia tos dvi spėkos: didžiosios buržuazijos ir proletariato persiskyrė ant visados“³⁴.

Jeigu menševikai ir po 1905—1907 metų revoliucijos atkakliai laikėsi savo požiūrio dėl buržuazijos ir siūlė darbininkų klasei bendradarbiauti su ja, tai Pr. Eidukevičius, kaip matom, ryžtingai pasuka revoliucinės socialdemokratijos kryptim.

Pr. Eidukevičiaus pažiūros 1905—1907 metų revoliucijos klausimu iš dalies sutapo su menševikinėmis dėl kapitalizmo išsivystymo Rusijoje nepakankamo įvertinimo ir požiūrio, kad socialistinė revoliucija galės įvykti tik tada, kai darbininkų klasė sudarys gyventojų daugumą. Jis mano, jog buržuazija todėl nebuvo iki galo revoliucinga, kad neišsivystęs kapitalizmas neleido jai pasiekti tam tikro lygio, būtino savo diktatūrai įvesti; įvedusi savo diktatūrą, buržuazija būtų buvusi priversta savarankiškai kovoti su kitomis klasėmis. O tai daryti ji dar nebuvo pajėgi³⁵. Todėl ji sudarė sandėrį su carizmu dėl valdžios pasidalijimo.

Iš tikrųjų Rusijos buržuazija nebuvo nuosekliai revoliucinė ne todėl, kad dar nepakankamai buvo išsivysčiusi, o todėl, kad kitokia ji būti negalėjo, buvo virtusi reakcine jėga.

Nors Pr. Eidukevičius mano, kad 1905—1907 metų revoliucijos laikotarpiu Rusijoje turėjo būti įvesta buržuazijos diktatūra, ir kartu buržuazijai priskiria vadovaujantį vaidmenį, bet pagrindine revoliucine jėga laiko proletariatą. „Bet kada ta buržuazija išvydo, jog revoliucijoj įgija ne tiktai ji pati spėkas, bet da daugiau spėkų įgija darbininkų kliša, kaip *pirmoji eilė revoliucijoje* (mūsų pabraukta.— V. L.), tai buržuazija ir parodė, jog jai arčiau yra reakcionierius dvarininkas ir kruvina caro valdžia...“³⁶

Tai, kad ne tik proletariatas kovojo 1905—1907 metų revoliucijoje, bet ir valstietija kilo į kovą, Pr. Eidukevičius nurodo kitoje vietoje. „Socialdemokratai savo revoliuciniu užsidegimu sujudino šimtą milijonų miegančių kaimiečių, atidarė jiems akis ir parodė jų amžiną skriaudą ir patį skriaudiką — caro valdžią, dvarininką ir miesto kapitalistą.

Bet tie milijonai pabudusių kaimiečių nei nespėjo apsidairyti aplink save, kaip jau jų priešai, susivieniję, atskyrė juos nuo darbininkų, o potam nuveikė sukilusius vienus ir kitus, darbininkus ir kaimiečius“³⁷.

Taigi Pr. Eidukevičius 1905—1907 metų revoliucijos pralaimėjimo pagrindine priežastimi laiko darbininkų ir valstiečių sąjungos nebuvimą.

Kaip matome, Pr. Eidukevičiaus pažiūros dėl 1905—1907 metų revoliucijos ne visiškai nuoseklios. Viena vertus, revoliucingiausia jėga buvo proletariatas, į kovą buvo pakilusi ir valstietija; perskyrę šias dvi jėgas,

revoliucijos priešai pasiekė pergalę. Kita vertus, teigiama, jog tik buržuazijai pasitraukus nuo revoliucijos, nebuvo pasiekti buržuazinės-demokratinės revoliucijos uždaviniai, įvedus buržuazijos diktatūrą.

Pabrėžiama, kad 1905—1907 metų įvykiai parodė, jog buržuazija visiškai perėjo į reakcijos stovyklą, nes, išgavusi tam tikrų nuolaidų, sudarė su patvaldyste sąjungą, nukreiptą prieš dirbančiuosius. Tačiau visai išleidžiama iš akių tai, jog dėl savo tikslo ribotumo, kurį apsprendė istorinės sąlygos, buržuazija tik to ir tesiekė ir todėl ji negalėjo vadovauti revoliucijai. Ypač tai turėjo būti aišku 1913 metais, kai Pr. Eidukevičius analizuoja 1905—1907 metų revoliucijos Rusijoje pralaimėjimo priežastis. Pagrindinė kliūtis, kurios kalbamu laikotarpiu dar nebuvo įveikęs Pr. Eidukevičius ir kuri sąlygojo minėtą jo pažiūrų prieštarumą, yra ta, jog jis dar nebuvo įsisavinęs lenininio mokymo, kad Rusijos sąlygomis buržuazinės-demokratinės revoliucijos pergalė nereikš buržuazijos diktatūros įvedimo ir jog nuo buržuazinės-demokratinės tuojau pat bus pereinama prie socialistinės.

Vertindamas miesto smulkiąją buržuaziją („miesto mažturčius“), Pr. Eidukevičius nurodo jos didelį nepastovumą, pabrėžia, jog ji sudaro dirvą, kurioje kuo greičiausiai dygsta įvairios juodašimtiškos nacionalistinės sėklos. Tačiau smulkių savininkų, vertelgų ir jiems panašių kapitalizmo sąlygomis laukia proletariato eilės. Ir šia prasme smulkioji buržuazija yra artima proletariatui. Pr. Eidukevičius rašo: „Ekonomiškame gyvenime mažturčiai nedaug aukščiau stovi už kai kuriuos darbininkus, bet politiškai jie arba suvisu dabar negyvuoja, arba velkasi užpakalį didžturčių...“

Dabar mes, s.-d., turime mažturčius atitraukti nuo miesto ir kaimo didžturčių, tada jie bus jeigu ne soc.-demokratais, tai demokratais, kurie yra visgi artesni mums, negu klerikalai arba liberalai, o nuo to ir priguli iš dalies mūsų arčiausias laimėjimas. Apsilpninus dešiniąją visuomenės pusę per atitraukimą nuo jų mažturčių, bus lengviau nuveikti reakcionierius“³⁸.

Mintis, kad „arčiausiu laimėjimu“ Pr. Eidukevičius laiko buržuazinės-demokratinės revoliucijos įvykdymą, socialdemokratų programos minimum pilnesnį įgyvendinimą, matyti iš kitos to pat straipsnio vietos. Jis rašo: „Rusijoje gi darbininkams pirmoj eilėj priseina kovoti už buržuazišką konstituciją 1905 m. Jie suardė seną tvarką, tvarką feodalų-dvarininkų, o dabar priseina permainingai tos tvarkos įstatymus ant buržuaziškų ir, kiek galint, padaryti, kad tie įstatymai būtų demokratiškesni, t. y. kad Socialdemokratų partijos minimum programa būtų pilniau įkūnyta gyvenime“³⁹.

Kalbėdamas valstiečių klausimu, Pr. Eidukevičius išskiria dvarininkus, pasiturinčius ūkininkus ir „mažturčius kaimiečius“. Dvarininkai yra reakcijos stovykloje. Carizmas deda viltis į pasiturinčius ūkininkus. Todėl naikinama bendruomenė, žemė telkiama kaimo buržuazijos rankose. „Dabar valdžios politika kaime yra labai aiški; valdžia sau tveria kaime pasiturinčių ūkininkų luomą, kurioji ir paremia prie išsidalinimo į viensėdžius pinigais ir žeme. Čia jos politika yra pakelti nesutikimus ir kovą tarp kaimiečių, o nuo savęs ir dvarininkų juos atkreipti“⁴⁰.

Bet pasiturintys ūkininkai negali virsti patvaldytės ramsčiu. Supirkę daug žemės, jie neįstengia jos produktyviai panaudoti. Tuo tarpu mokesčiai yra dideli. Be to, spaudžia įvairios feodalinės liekanos: reikia taisyti kelius už save ir dvarininkus, vežti „pačtą“ ir t. t. Pasiturinčių ūkininkų sunkią padėtį Pr. Eidukevičius gal kiek perdeda, bet negalima nesutikti su jo išvada: „Ir čia kaip tiktai priešingai atsitiks, negu caro valdžia manė: iš pasiturinčio kaimiečio luomo pasidarys stipri opozicija, o ne valdžios parėmėjai, tiktai reikia jiems kliasos susipratimą gauti, tai

buržujinis kaimietis stos į kovą su dvarininkais, stambiaja buržuazija ir caro valdžia“⁴¹.

Terminas „pasiturintis ūkininkas“, yra labai netikslus ir neaiškus. Jis apima ir vidutinius valstiečius, ir buožes. Tačiau tai neturi kelti abejonių Pr. Eidukevičiaus požiūriu dėl valstiečių vaidmens buržuazinėje-demokratinėje revoliucijoje. Jis kaimo buržuaziją laiko kaip tam tikrą rezervą šiai revoliucijai įvykdyti. Aktyviai buržuazinėje-demokratinėje revoliucijoje turės dalyvauti vargingieji valstiečiai. Pr. Eidukevičius nurodo jų sunkią padėtį. 1861 metų reformos laikotarpiu dauguma valstiečių, dalijant žemę, buvo nuskriausti. Po 1905—1907 metų revoliucijos bendruomenė iro. Masė smulkių valstiečių priversta parduoti žemę ir eiti ieškoti darbo į miestus ar pas kaimo buožes arba skursti savo smulkiame ūkyje. Carizmas stengėsi padidinti valstiečių tarpe išėivystę bei didinti nacionalinę priespaudą. „Tas viskas kaimiečiams, o visumoje mažturčiams kaimiečiams parodo, jog jų būvį palengvinti gali tiktai jie patys, stodami į kovą greta socijaldemokratų darbininkų prieš caro valdžią, dvarininkus ir stambiają buržuaziją“⁴².

Taigi nurodoma, jog po 1905—1907 metų buržuazinę-demokratinę revoliuciją Rusijoje turės įvykdyti proletariatas kartu su valstietija ir miesto pusiau proletarinėmis masėmis. Tačiau reikia pažymėti, jog minėtas prieštaravimas Pr. Eidukevičiaus pažiūrose, aiškinant 1905—1907 metų revoliucijos pralaimėjimo priežastis, iš dalies pasireiškia ir keliant naujos buržuazinės-demokratinės revoliucijos klausimą. Jeigu ši revoliucija, kurią vykdo proletariatas sąjungoje su valstietija ir miesto smulkiąja buržuazija, turėjo būti nukreipta ir prieš buržuaziją, tai kieno diktatūra privalo įsigalėti, esant „konstitucijinei tvarkai“? Pr. Eidukevičius į tai aiškiai neatsako. Proletariato diktatūra reikštų socialistinę revoliuciją. Tai veikiau yra Pr. Eidukevičiaus požiūrio neišbaigtumas.

Jeigu valstiečiai laikomi viena iš buržuazinės-demokratinės revoliucijos varomųjų jėgų, tai socialistinėje revoliucijoje jų vaidmuo aiškiai neįvertinamas. Pr. Eidukevičius manė, kad socialistinę revoliuciją turės įvykdyti vien tik proletariatas, kai jis sudarys visuomenės daugumą. Vadinasi, varomųjų jėgų socialistinėje revoliucijoje klausimu Pr. Eidukevičiaus pažiūrose reiškiasi tarplautinio oportunizmo įtaka. Oportunistai, pradėdant II-ruoju Internacinalu ir baigiant Rusijos menševikais, nesiruošė vesti darbininkų klasę į socialistinę revoliuciją. Todėl jie apeidavo ir proletariato sąjungininkų socialistinėje revoliucijoje klausimą.

Tai, kad Pr. Eidukevičius neteikė valstiečiams aktyvaus vaidmens socialistinėje revoliucijoje, matyti iš daugelio jo straipsnių. Pirmiausia, tai rodo ta pozicija, kurią Pr. Eidukevičius buvo užėmęs „tautos namų“ statybos klausimu. „Tautos namus“ buvo sumanęsi statyti Lietuvių mokslo draugija, veikusi 1907—1940 metais ir suvaidinusi tam tikrą vaidmenį Lietuvos kultūriniame gyvenime. Šios statybos iniciatoriai lietuviškieji liberalai ir klerikalai organizavo plačią aukų rinkimo kampaniją. Aukos buvo renkamos ir tarp Amerikos lietuvių. Aukų rinkti 1913 metais į JAV buvo nuvykę J. Basanavičius ir M. Yčas. Lietuvos marksistai V. Kapsuko iniciatyva pasisakė už tai, kad darbininkai šios statybos neremtų. V. Kapsukas straipsnyje „Dėl aukų rinkimo „Tautos namams“, paskelbtame 1913 m. „Kovos“ 45 numeryje, išdėstė tai, ko šių „namų“ statyba buvo siekiama, kokios pozicijos turėjo prisilaikyti darbininkai. Jis, visai nemėnkindamas tokių „namų“ tam tikros kultūrinės reikšmės, nurodė, kad juose viešpataus buržuazijos atstovai, kuriems terūpi tik „savotiškai supracsti tautos reikalai“, kurie „stengiasi juose visus lietuvius sujungti kaip tikrus brolius, sujungti išnaudotojus ir išnaudojamus, vilką ir avį...“

Kadangi numatoma, jog „Tautos namai“ užsiims darbu tik lietuvių tarpe, tai ten, be abejo, įsigalės „smauro nacionalizmo, tautiško šovinizmo dvasia“. V. Kapsukas pabrėžia, kad darbininkai pirmiausia turi rūpintis svarbesniais savo klasės reikalais. Lėšos reikalingos laikraščiams leisti, politiniams kaliniams remti, švietimui savo tarpe organizuoti ir t. t.⁴³

Pr. Eidukevičius kitaip vertino šį klausimą. Nors pradžioje savo straipsnio, paskelbto tame pat „Kovos“ laikraštyje (Nr. 47), jis apibūdina idėją statyti „Tautos namus“ kaip buržuazijos siekimą pasinaudoti darbininkų pinigais, įkuriant „namus“, kuriais tik ji naudosis, nurodo, kad buržuazija „priešais revoliuciją pastatė palaikymą esančios tvarkos“, bet jis siūlo Amerikos lietuviams paremti statybą, nes tai, pasak jo, turėjo padėti augti buržuazinei kultūrai. O „augant buržuazijos kultūrai, smarkiau vystosi jos spėkos ir podraug greičiau kapitalizmas plėtojasi. Didinasi skirtumas tarp turčių ir beturčių, o tas veda prie susiaštravimo kliasų kovos ir priskubina laiką galutinio kliasų kovos panaikinimo per socialinę revoliuciją“⁴⁴.

Kitaip tariant, „Tautos namai“ padės greičiau vystytis kapitalizmui, sparčiau augs darbininkų klasė, gilės kapitalistiniai prieštaravimai ir kartu greičiau įvyks socialistinė revoliucija. Objektivių prielaidų socialistinei revoliucijai įvykti prieš pirmąjį pasaulinį karą Pr. Eidukevičius nenumato.

Kitose vietose jis tiesiog sako, kad socialistinė revoliucija galės įvykti tik tuomet, kai visuomenės didesnę dalį sudarys darbininkai. „Iki kokiam laipsniui išaugs kapitalas žemės ūkyje Lietuvoje iki tam momentui, kada didžiama visuomenės bus darbininkai ir Social-Demokratų partija bus prisirengus prie socialinės revoliucijos — nėra reikalo šiandie mums kalbėti“⁴⁵.

Reikia pabrėžti, kad visuose Pr. Eidukevičiaus straipsniuose aiškiai išsiskiria ta mintis, jog vienintelė nuosekliai revoliucinė klasė yra proletariatas. Tik jis galės atvesti visuomenę prie socializmo, prie visiško kliasų panaikinimo. Ir jei 1905—1907 metų revoliucijoje proletariatas turėjo remti buržuaziją jos kovoje dėl savo diktatūros įvedimo, tai tik dėl to, kad pati darbininkų klasė buvo dar per silpna, kad būtų galėjęs siekti savarankiškų tikslų.

Pr. Eidukevičius kritikuoja ir griežtai atmeta galimumą „rinkimų keliu“ pereiti prie socialistinės visuomenės. Naują visuomeninę santvarką galima įvesti tik aršia kliasų kova, tik revoliucijos būdu. Kiekvienos klasės kovai vadovauja tos klasės politinė partija. Darbininkų klasė pasiekė savo tikslą, vadovaujant socialdemokratų partijai. O šis tikslas yra socialistinė revoliucija, socialistinė visuomenė.

Tačiau Pr. Eidukevičiaus požiūrį dėl proletariato diktatūros (kuri reikš socialistinę revoliuciją) pasireiškimo formos tenka aptarti atskirai.

Sveikindamas Lietuvių Socialistų Sąjungos Amerikoje nutarimą susijungti su Socialistų partija, Pr. Eidukevičius nurodo, kad pergalei prieš buržuaziją pasiekti reikia turėti vieningą darbininkų klasės partiją. „O nuveikti buržuaziją, tai reiškia, kad reikia užimti jos vietą valdyboje miesto ir kaimo, valstybių ir Suvienytų Valstijų įstatymdavystėje (kalbama apie JAV.— V. L.)— ir padaryti socialinę revoliuciją perkeičiant buržuazijos tvarką savąja — socialistiškąja“⁴⁶.

Mintį, kad darbininkų klasė, siekdama socialistinės revoliucijos pergalės, turi užvaldyti buržuazinį valstybės aparatą, Pr. Eidukevičius tame pat straipsnyje taip detalizuoja: „Miestuose kuopos vadovauja darbininkams ekonominė ir politiškoj kovoj su buržuazija ir kartu jos organizuoja ir disciplinuoja savo eilėse. Žinodami, kad mūsų miesto organizacija

šiandien veda kovą su priešais, o nuveikus juos užims vadovaujančią vietą, tai greta kovos dar privalome prisirengti prie komunistiško gyvenimo. Privalome visas gyvenimo šakas pažinti ir laiko bėgyje jas užimti... Daleiskim, kuopos organizatorius taps miesto majoru, kuopos kasierius — miesto kasieriumi ir t. t. O ateityje mes to susilauksime, to atsieksime, ir jau šandie prisieina socialistams užimti vietas, kur vakar buvo „valdininkai“ iš buržuazijos“⁴⁷.

Taigi kuopos (pirminės partinės organizacijos) vadovauja darbininkų ekonominei ir politinei kovai. Tačiau kartu jos turi taip pat ruošti kadrus, kurie sugebėtų pakeisti valdininkus iš buržuazijos, kai reikės „padaryti socialinę revoliuciją perkeičiant buržuazijos tvarką savąja — socialistiškąja“.

Cia vėl išryškėja Pr. Eidukevičiaus pažiūrų sutapimas su tam tikrais oportunistiniais teiginiais. Konkrečiai matyti plechanovinių idėjų įtaka. G. Plechanovas proletariato diktatūrą pakeitė darbininkų klasės politinės valdžios išsikojimu. O politinę valdžią ji galėjo išsikovoti, tik užvaldžiusi buržuazinės valstybės aparatą. Užvaldyti valstybinį aparatą galima bus tik tada, kai darbininkų klasė sudarys visuomenės daugumą. Todėl G. Plechanovas buvo už buržuazinę demokratiją, nes pagal jį ji buvo būtina prielaida darbininkų klasei išaugti bei pasiruošti, kad galėtų išsikovoti politinę valdžią. Faktiškai tai buvo keliaklupsčiavimas prieš buržuaziją.

Matom, kad panašią mintį išreiškia ir Pr. Eidukevičius.

Proletariato diktatūrą Pr. Eidukevičius apibrėžia kaip aukščiausią galybę viešpatystę⁴⁸.

Taigi proletariato diktatūros ir ypač jos formos klausimu prieš pirmąjį pasaulinį karą Pranas Eidukevičius dar nestovėjo lenininėse pozicijose.

Iš dalies kaip tik tuo ir galima paaiškinti tą faktą, kad Pr. Eidukevičius dalyvavo Lietuvos buržuazinių nacionalistų 1917 metais sušauktoje vadinamojoje lietuvių konferencijoje. Matyti, jis manė, kad valstybinį aparatą galima bus panaudoti, vykdant socialistinę revoliuciją Lietuvoje.

Apibūdinus Pr. Eidukevičiaus politines pažiūras, tenka pasakyti, kad pagrindinė klaida, kurią jis darė, buvo tokia: neįvertindamas valstiečių vaidmens socialistinėje revoliucijoje, laikėsi nuomonės, kad socialistinė revoliucija įmanoma tik tada, kai darbininkų klasė sudarys didesnę visuomenės dalį. Be to, jis dar nesilaikė lenininio teiginio, kad Rusijos sąlygomis buržuazinės-demokratinės revoliucijos būdu turi būti įvesta darbininkų ir valstiečių diktatūra, kuri turi užtikrinti perėjimą į socialistinę revoliuciją.

Štai kodėl Pr. Eidukevičiaus požiūris dėl 1905—1907 metų revoliucijos varomųjų jėgų buvo prieštaringas.

Pr. Eidukevičius taip pat dar nebuvo užėmęs lenininės pozicijos proletariato diktatūros formos klausimu. Vietoj darbo žmonių deputatų tarybų jis siūlė užvaldyti buržuazinės valstybės aparatą.

Vadinasi, Pr. Eidukevičius iki pirmojo pasaulinio karo kai kuriais svarbiais lenininės revoliucinės teorijos klausimais dar nestovėjo bolševikinėse pozicijose.

Tačiau jo pasakymai tik už revoliucinį visuomenės vystymąsi, aiškinimas, kad revoliucingiausia visuomenės jėga yra proletariatas, kad tik jis, partijos vadovaujamas, ves žmoniją per socialistinę revoliuciją į beklasės visuomenės sukūrimą ir kiti teisingi nurodymai tuo metu buvo reikšmingi ir padėjo vystyti revoliuciniam sparnui Lietuvos socialdemokratijoje.

Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, kurios metu Rusijos proletariatas paėmė valdžią į savo rankas, buvo tas lemiamas veiksnys, kurio įtakoje Pr. Eidukevičiaus pažiūros galutinai transformavosi bolševizmo pusėn. Jis liko ištikimu darbininkų klasei iki paskutinių savo gyvenimo dienų.

Vilniaus Valstybinis
V. Kaпsuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Įteikta
1964 m. lapkričio mėn.

**ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ
ПРАНАСА ЭЙДУКЯВИЧЮСА В ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНО
МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКИЕ**

В. ЛУКОШЯВИЧЮС

Резюме

Пранас Эйдукиявичюс был видным деятелем революционного движения в Литве. Он принимал активное участие в создании Коммунистической партии Литвы, входил в состав ЦК КПЛ, являлся первым председателем Вильнюсского Совета рабочих. Уже в начале своей сознательной жизни (по времени это совпадает с концом XIX столетия) он примкнул к рабочему движению и установил связь с социал-демократической партией Литвы. За все время существования СДПЛ принадлежал к ее левому крылу, был горячим интернационалистом, выступал за объединение литовской социал-демократии с социал-демократией России.

Революционное крыло СДПЛ, которое возглавляли В. Капсукас и З. Ангаретис, впоследствии влилось в КПЛ.

П. Эйдукиявичюс, будучи с 1906 по 1918 г. членом ЦК СДПЛ, играл немаловажную роль в деятельности этой партии. Его экономические и социально-политические взгляды представляют интерес для более полной характеристики позиций революционного крыла социал-демократии Литвы.

В статье освещаются взгляды П. Эйдукиявичюса по целому ряду вопросов как экономической, так и революционной теории примерно в период с 1907 г. по 1914 г. В это время он еще не стоял на последовательно марксистско-ленинских позициях. Но под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции П. Эйдукиявичюс окончательно сблизился с большевиками и стал коммунистом.

Характеристика общественно-экономических взглядов П. Эйдукиявичюса и названный период показывает не только их формирование в последовательно марксистско-ленинские, но и в некоторой степени проливает свет на распространение большевистских идей в Литве.

Исходные позиции в революционной деятельности П. Эйдукиявичюса определило признание им того, что единственным путем развития человеческого общества является революционный путь, сущность которого составляет классовая борьба. Общественные классы П. Эйдукиявичюс определял, исходя из собственности на средства производства. Он стоял на последовательно марксистских позициях, объясняя экономическое положение рабочего класса, т. е. признавал трудовую стоимость, прибавочную стоимость и, тем самым, капиталистическое отношение эксплуатации, процесс концентрации и централизации капитала.

Он подвергал критике теорию «устойчивости» мелкого хозяйства в сельском хозяйстве, пропагандировавшуюся в Литве литовскими либералами, в частности, буржуазным экономистом А. Римкой.

Данной критике в статье отводится особое место, ибо выступление П. Эйдукиявичюса против указанной теории, целью которой являлось привлечь крестьян на сторону буржуазии, революционизировало крестьянские массы Литвы.

Но по такому важному вопросу, как реализация общественного продукта, он иногда отдавал предпочтение потребительской кооперации. Так, например, он односторонне объяснял причины экономической депрессии 1906—1909 гг. в России.

Он указывал лишь на низкий уровень потребления народных масс, главным образом крестьянства, обусловленный феодальными пережитками.

Недопотребление действительно суживало внутренний рынок и оказывало влияние на характер протекания депрессии. Но нельзя в данном случае абстрагироваться от противоречий капиталистического способа производства и выпускать из виду тот факт, что внутренний рынок в первую очередь образует производственное потребление.

Оценивая развитие капитализма в России, П. Эйдукиявичюс указывает, что оно было задержано пережитками феодализма. Но последним он не придает решающего значения.

П. Эйдукиявичюс в своих статьях затрагивает также вопросы, связанные с империалистической стадией капитализма. Он подчеркивает, что концентрация капитала с образованием монополий достигла своего апогея, говорит о вывозе капитала и борьбе между крупными капиталистическими союзами и отдельными государствами за экономический и даже политический раздел мира. Но этих новых явлений в развитии капитализма П. Эйдукиявичюс не связывает должным образом с засилием монополий.

Наряду с этим он замечает начавшееся к началу 1-ой мировой войны сращивание монополий и государственного аппарата, иначе говоря, указывает на зарождение государственно-монополистического капитализма.

Революционным взглядам П. Эйдукиявичюса в период до 1-ой мировой войны характерен ряд крупных изъянов. Во-первых, он недооценивал роль крестьянства в социалистической революции и полагал, что последняя возможна будет лишь тогда, когда рабочий класс составит большую часть общества. Во-вторых, — не был знаком с ленинским положением о том, что буржуазно-демократическая революция в России не приведет к диктатуре буржуазии, и что от буржуазной революции будет начат переход к социалистической.

Это обусловило определенную противоречивость в оценке революции 1905—1907 гг. С одной стороны, П. Эйдукиявичюс указывает, что основной движущей силой в революции 1905—1907 гг. был пролетариат, что на борьбу поднималось также и крестьянство, и только разъединив эти две силы, враги революции одержали победу; с другой стороны, — говорит, что в случае победы революции была бы установлена диктатура буржуазии и тем самым приписывает ей руководящую роль.

Но в послереволюционный период П. Эйдукиявичюс буржуазию, которую вполне удовлетворяли полученные от самодержавия уступки, относит уже в лагерь реакции.

В этом вновь проявляется определенная непоследовательность. Если после революции буржуазия перешла в лагерь реакции, так, видимо, к этому ее привела ограниченность цели, которую она себе ставила. По-

этому она не могла быть последовательно революционной силой и возглавить революцию 1905—1907 гг.

К числу изъянов в политических взглядах П. Эйдукивичюса следует отнести и ту позицию, которой он придерживался по вопросу о форме диктатуры пролетариата. Вместо ленинского положения о Советах депутатов трудящихся как орудии диктатуры пролетариата, он, по сути дела, пропагандировал захват рабочим классом буржуазного государственного аппарата.

В статье делается попытка обобщить ту положительную роль, которую сыграл П. Эйдукивичюс в распространении марксистско-ленинской теории среди трудящихся и соединении марксизма с рабочим движением в Литве.

I š n a š o s

¹ Žr. R. Šarmaitis, Pranas Eidukevičius. Kn. „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“, Vilnius, 1957, p. 710—711.

² «Вопросы истории КПСС», 1960, № 5, стр. 23.

³ V. Kapsukas, Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, Vilnius, 1958, p. 82.

⁴ Pr. Eidukevičiaus biografija ir jo pozicija eile klausimų nušviečiama šiuose straipsniuose: R. Šarmaitis, Pranas Eidukevičius. Kn. „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“; B. Vaitkevičius, Lietuvos judėjimo veteranas. „Mokslas ir gyvenimas“, 1961, Nr. 9.

⁵ Święto robotnicze a reakcja, „Głos robotniczy“, 1908, Nr. 1.

⁶ Pr. Eidukevičius, Kaip veda kovą su bedarbe buržuazija ir darbininkai laike krizio. „Kova“, 1914, Nr. 9.

⁷ Pr. Eidukevičius, „Varpas“ ir pereinamos kliasos. „Kova“, 1913, Nr. 49.

⁸ Ruch zawodowy w panstwie rosyjskiem. „Głos robotniczy“, 1908, Nr. 2.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Pr. Eidukevičius, Koksai turi būt LSDP laikraštis. „Kova“, 1910, Nr. 26.

¹¹ Ten pat.

¹² R. Šarmaitis, Pranas Eidukevičius. Kn. „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“, p. 710.

¹³ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Darbininkų sužeidimai; socialiniai įstatymai. Socijalistų partija ir jos taktika. „Kova“, 1913, Nr. 26.

¹⁴ Święto robotnicze a reakcja. „Głos robotniczy“, 1908, Nr. 1.

¹⁵ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Lietuvoj ir Socijaldemokratų partija. „Kova“, 1909, Nr. 50.

¹⁶ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Kaip veda kovą su bedarbe buržuazija ir darbininkai laike krizio. „Kova“, 1914, Nr. 9.

¹⁷ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 32.

¹⁸ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], „Varpas“ ir pereinamos kliasos. „Kova“, 1913, Nr. 49.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat.

²³ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 28.

²⁴ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], „Pirmyn“ socialistai apie pavergtas tautas ir viešpatysčių kariškumus. „Kova“, 1914, Nr. 12.

²⁵ Ten pat.

²⁶ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Amerikos imperializmas ir karė su Meksika. „Kova“, 1914, Nr. 32.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], „Pirmyn“ socialistai apie pavergtas tautas ir viešpatysčių kariškumus. „Kova“, 1914, Nr. 12.

³⁰ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 28.

³¹ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 37.

³² Žr. Obecna chwila polityczna w panstwie rosyjskiem. „Głos robotniczy“, 1908, Nr. 2.

³³ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 32.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Žr. Obecna chwilia polityczna w panstwie rosyjskiem. „Głos robotniczy“, 1908, Nr. 2.

³⁶ Ten pat.

³⁷ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Paminėjimai kruvino nedeldienio. „Kova“, 1914, Nr. 5.

³⁸ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 37.

³⁹ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 38.

⁴⁰ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 35.

⁴¹ Ten pat.

⁴² A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 36.

⁴³ Žr. V. Kapsukas, Raštai, t. 5, p. 21—32.

⁴⁴ Pr. Eidukevičius, Tautos namas ir mūsų buržuazija. „Kova“, 1913, Nr. 47.

⁴⁵ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], „Varpas“ ir pereinamos kliasos. „Kova“, 1913, Nr. 49.

⁴⁶ A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Kokiais keliais LSS ėjo ir turi eiti. „Kova“, 1914, Nr. 27.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Žr. A. Baranauskas [Pr. Eidukevičius], Dabartinis politiškas padėjimas Rusijoje, Lietuvoj ir Soc.-Dem. partija. „Kova“, 1913, Nr. 32.
